

RECENZJE

Halina Rusińska-Giertych, *Kultura książki polskiej we Lwowie w okresie oświecenia*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2018, Acta Universitatis Wratislaviensis, No 3815, ss. 388, [1] s., [1] k. tab. złożona, il., ISBN 978-83-229-3593-4.

Maria Konopka, *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867-1914)*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, 2018, ss. 437, [2] s., [1] k. tab. złożona, il., ISBN 978-83-242-3136-2, 978-83-2423-296-3.

Stopniowe otwieranie od 1991 r. lwowskich zasobów rękopiśmiennych sprawiło, iż polscy badacze mogą je w coraz szerszym stopniu wykorzystać do studiów nad dziejami polskiej książki we Lwowie. W ostatnich kilku latach prace te przyniosły kolejne wartościowe publikacje – po trzech tomach wydawnictwa Kraków – Lwów: Książki, Czasopisma, Biblioteki (Kraków 2016, t. 14-16¹), publikacjach z 2017 r. związanych z jubileuszem 200-lecia powstania Zakładu Narodowego im. Ossolińskich², pojawiły się dwie monografie z 2018 r. będące przedmiotem niniejszej recenzji.

Pierwsza z nich to monografia Haliny Rusińskiej-Giertych *Kultura książki polskiej we Lwowie w okresie oświecenia*. Autorka, znana dotychczas m.in. z opracowań poświęconych dziejom książki w środowiskach zakonnych na

¹ T. 14: *Kraków – Lwów. Książki XIX-XX wieku*, pod red. S. Kwiecień, I. Pietrkiewicz, E. Wójcik; T. 15: *Kraków – Lwów. Czasopisma XIX i XX wieku*, pod red. G. Wrony, A. Bańdo, G. Niecia; T. 16: *Kraków – Lwów. Biblioteki XIX i XX wieku*, pod red. W.M. Kolasy, U. Lisowskiej-Kożuch, W. Matras-Mastalerz.

² Oprócz wydawnictw omówionych w poprzednim tomie (za 2017 r.) „Z Badań na Księgozbiorami Historycznymi” – *Katalog druków XVI wieku z historycznej kolekcji Ossolineum*, pod red. D. Sidorowicz-Mulak, zbiory wrocławskie oprac. A. Franczyk-Cegła, M. Minkowska, G. Rolak, zbiory lwowskie oprac. I. Kachur, Wrocław 2017; *Kustosz i samotnik. Tom poświęcony pamięci Romana Aftanazego*, pod red. A. Juzwenki, tamże 2016; *Książka dawna i jej właściciele = Early printed books and their owners. Zbiór studiów*. T. 1-2, pod red. D. Sidorowicz-Mulak, A. Franczyk-Cegły, tamże 2017 – warto tutaj wspomnieć o antologii wybranych artykułów towarzyszących kolejnym jubileuszom Zakładu, wydanej w opracowaniu Marty Pękalskiej i Alicji Mitki po tytulem *Jubileusze Ossolineum. Antologia tekstów* (Wrocław 2017); o albumie *Skarbiec: 200 lat Ossolineum* (tamże 2017) przygotowanym przez Martę Markowską oraz o drugim wydaniu (zmienionym i poszerzonym) biografii *Wojciech Kętrzyński. Kustosz pamięci narodowej* (Kętrzyn 2018) autorstwa Stanisława Achremczyka.

ziemiach ruskich Rzeczypospolitej w XVII-XIX w.³, w nowej publikacji przedstawiła obraz lwowskiej kultury książki polskiej w XVIII i pierwszych dziesięcioleciach XIX w.

H. Rusińska-Giertych zweryfikowała w swojej rozprawie opinię, „że rozwój intelektualny w mieście nad Pełtwią nastąpił dopiero w drugiej połowie wieku XIX i później”, dowodząc, że już na przełomie XVIII i XIX w. nastąpiło we Lwowie „poruszenie intelektualne” przede wszystkim dzięki książce i prasie⁴. Na tę konstatację pozwoliły badania oparte na analizie różnego rodzaju źródeł: lwowskich druków, katalogów wydawniczych, księgarskich i bibliotecznych, spisów wypożyczalni książek, współczesnej prasy oraz dokumentacji. Ich wyniki zostały zaprezentowane w ośmiu rozdziałach – przedstawiających warunki „rozwoju książki i prasy we Lwowie, chronologię powstawania poszczególnych oficyn, ich wzajemne relacje, wpływające dość często na ofertę księgarsko-wydawniczą”, prezentujących tę ofertę i sposoby „kierowania jej do grupy docelowej” oraz charakteryzujących tę grupę⁵.

Pierwszy rozdział przedstawia dzieje Lwowa w czasach I Rzeczypospolitej i w okresie zaboru austriackiego. Życie intelektualne, kulturalne i towarzyskie miasta, w tym dzieje i działalność bibliotek lwowskich w okresie oświecenia (kościelnych, zakonnych, prywatnych, teatralnych oraz Biblioteki Uniwersyteckiej, Ossolineum i Towarzystwa Ćwiczącej się Młodzieży w Literaturze Ojczyściej) zostało scharakteryzowane w następnej części rozprawy, jako tło kulturowe niezbędne do zrozumienia dziejów i roli książki w mieście. Rozdział trzeci analizuje warunki rozwoju ruchu wydawniczo-księgarskiego; problematykę mecenatu i wpływu cenzury na kształt kultury literackiej Lwowa; działalność drukarni – jezuickiej (1642-1773), Bractwa Św. Trójcy (1713-1786), Szlichtynów (1755-1785), Franciszkańskiej (1770-1776), Pillerów (1773-1939), Karola Bogusława Pfaffa (1790-1794?), Gustawa Wilhelma Wichmana (1796-1808), Józefa Schnaydra (1808-1853); Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Członków Sztuki Drukarskiej przy Drukarni Pillerów oraz lwowskich odlewni czcionek; księgarni – Szlichtynów (1729-1785?), filii warszawskiej księgarni Jana Augusta Posera (1773), Pillerów (1773-1939), Dominika Riegera (1775), filii warszawskiej księgarni Michała Grölla (1780-1785), K.B. Pfaffa (1785-1829), Dawida

³ M.in. H. Rusińska-Giertych, *Drukarnie zakonne Kościoła łacińskiego na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej od XVII do XIX w. i ich pokasacyjne losy*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*. T. 1: *Geneza: kasaty na ziemiach zaboru austriackiego i rosyjskiego*, red. M. Derwich, Wrocław 2014, s. 309-322; też, *Księgozbiór OO. Franciszkanów we Lwowie w świetle inwentarzy bibliotecznych z lat 1898-1903*, [w:] *Kraków — Lwów. Biblioteki XIX-XX wieku*. T. 13, red. A. Ruta, E. Wójcik, Kraków 2014, s. 75-90.

⁴ H. Rusińska-Giertych, *Kultura książki polskiej we Lwowie...*, s. 13.

⁵ Tamże, s. 33.

Igła i jego rodziny (1795-1928), Karola Wilda (1796-1834), Bartłomieja Jabłońskiego (1816-1842), Ignacego Kuhna i Jana Milikowskiego (1822-1835) oraz płatnych wypożyczalni książek Pillerów i K. Wilda. W następnej części Autorka analizuje ofertę księgarzy lwowskich, słusznie rezygnując z przedstawienia „pełnego obrazu asortymentu” ze względu na olbrzymi rozmiar materiału źródłowego, którego opracowanie winno być przedmiotem odrębnych studiów⁶. Lwowska produkcja wydawnicza omawiana jest w piątym rozdziale książki, w tym problematyka kształtu i poziomu edytorsko-typograficznego wytworów miejscowych oficyn. Ze względu na rolę prasy w rozwoju lwowskiego ruchu wydawniczo-księgarskiego H. Rusińska-Giertych poświęciła jej szóstą część rozprawy m.in. omawiając poszczególne czasopisma i gazety lwowskie: „Gazette de Leopol” (1776), „Pismo Uwiadamiające Galicji” (1783), „Lwowskie Pismo Uwiadamiające” (1784), „Lwowskie Tygodniowe Wiadomości” (1786-1788), „Dziennik Patriotycznych Polityków” (1792-1798), „Zbiór Pism Ciekawych” (1795), „Gazetę Lwowską” (1811-1939), „Rozmaitości” (1817-1848; 1854-1859), „Pamiętnik Lwowski” (1816-1819), „Pszczołę Polską” (1820), „Pamiętnik Galicyjski” (1821), „Czasopism Naukowy Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich” (1828-1830), „Annales Iurisprudentiae” (1810-1811) i „Gazetę Ogrodniczą” (1830-?). Rozdział siódmy, dotyczący promocji książki, jej instytucji (bibliotek) i czytelnictwa we Lwowie, powstał na podstawie analizy ogłoszeń prasowych, katalogów, zapowiedzi i prospektów wydawniczych oraz list prenumeratorów. Stanowi on niejako wprowadzenie do ostatniej części monografii zawierającej charakterystykę odbiorców książki polskiej we Lwowie, ich potrzeb i wyborów czytelnicy. W podsumowaniu można stwierdzić, że Autorce udało się wypełnić lukę w dotychczasowym stanie badań na temat kultury książki Lwowa na przełomie XVIII i XIX stulecia.

Starannie zredagowaną książkę H. Rusińskiej-Giertych uzupełniają dobrze dobrane i czytelne ilustracje oraz wykazy (skrótów; wykorzystanych źródeł i literatury), indeksy (nazwisk i wydawnictw periodycznych), spisy (rycin i tabel), aneks w postaci planu Lwowa z zaznaczonymi instytucjami książki działającymi w latach 1772-1830, a także streszczenie publikacji w języku angielskim. O jej zadowalający kształt edytorski zadbało Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, które należy pochwalić m.in. za twarłą oprawę tomu.

Autonomia Galicji przyniosła istotne zmiany warunków funkcjonowania książki polskiej we Lwowie w drugiej połowie XIX w., w tym korzystniejsze niż w innych zaborach możliwości rozwoju działalności wydawniczej

⁶ Tamże, s. 32.

i księgarskiej, które miasto potrafiło wykorzystać. Do takiego wniosku prowadzi lektura studium Marii Konopki *Polski rynek wydawniczy Lwowa w dobie autonomii galicyjskiej (1867-1914)*. Zasłużona badaczka dziejów kultury książki we Lwowie w okresie zaborów⁷, jako pierwsza podjęła próbę kompleksowej charakterystyki polskiego ruchu wydawniczego w tym mieście w latach 1867-1914 i wkładu doń „poszczególnych kategorii nakładców, ich osiągnięć w zakresie aktywności nakładczej oraz kierunków w doborze repertuaru”⁸. W tym celu wykorzystwała źródła rękopiśmienne przechowywane m.in. we lwowskich archiwach i bibliotekach oraz materiały drukowane, przede wszystkim publikacje z epoki (16 261 pozycji wydanych przez nakładców lwowskich⁹), a także m.in. wspomnienia, katalogi księgarskie i wydawnicze, sprawozdania, artykuły prasowe.

Efektom tych studiów, niejako zwieńczającym dotychczasowe badania M. Konopki, jest publikacja składająca się z pięciu rozdziałów. W pierwszym Autorka omówiła najważniejsze zmiany polityczne, społeczne i kulturalne w Galicji po 1867 r. mające wpływ na funkcjonowanie rynku książki we Lwowie. W kolejnej części rozprawy noszącej tytuł *Profesjonalni wydawcy Lwowa* poprzez charakterystykę wybranych sylwetek księgarzy i antykwariuszy (m.in. K. Wilda, Franciszka Henryka Richtera, Hermana Altenberga, Władysława Gubrynowicza, Adama Dominika Bartoszewicza i Bernarda Połonieckiego) oraz analizę działalności drukarni, redakcji czasopism i towarzystw przedstawiła zasady organizacji firm zajmujących się działalnością wydawniczą. Rozdział trzeci podaje m.in. wielkość produkcji wydawniczej w podziale na poszczególne kategorie lwowskich nakładców: księgarzy i antykwariuszy (29,9% wszystkich wydawnictw); drukarzy (2,1%); wydawnictw (6,5%); czasopism (13,5%); towarzystw i stowarzyszeń (partie, bractwa, komitety, związki, zjazdy – 12,3%), instytucji państwowych i prywatnych, w tym wyznaniowych, fundacji i funduszy (5,4%); autorów, tłumaczy, nakład własny, wydawców (10,6%); osób prywatnych (2,3%); nakładców społecznych (0,3%); bez oznaczenia nakładcy (aż 13,4%¹⁰). Nawiasem mówiąc przyjęta kategoryzacja może budzić na pierwszy rzut oka wątpliwości, zwłaszcza co do rozłączności podziału – np. oddzielenie „Towarzystw i stowarzyszeń”

⁷ Zob. I. Pietrzakiewicz, E. Wójcik, *Publikacje profesor Marii Konopki w latach 1979-2011*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia XI” 2013, F. 146, s. 13-19. Warto nadmienić, że w tomie specjalnym „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” wydanym w 2017 r. ukazał się artykuł M. Konopki pt. *Źródła rękopiśmienne do badania polskiego rynku wydawniczego Lwowa w XIX w. w zbiorach Lwowskiej Biblioteki im. Wasyła Stefanyka* (s. 239-249).

⁸ M. Konopka, *Polski rynek wydawniczy Lwowa...*, s. 6.

⁹ Tamże, s. 9-10.

¹⁰ Tamże, s. 74.

od „Nakładców społecznych”¹¹ czy zastosowanej terminologii – np. jako odrębna kategoria wymieniane są „Instytucje państwowe i prywatne”, a brakuje samorządowych, choć w dalszej części rozdziału jest mowa o „Instytucjach rządowych i władz miejskich”¹². Niemniej jednak Autorce udało się w omawianym rozdziale przedstawić aktywność nakładcą różnych osób, środowisk i instytucji, składającą się na ilościowy, lwowski dorobek wydawniczy w badanym okresie. Wybory edytorskie nakładców, ich rola w kształtowaniu życia kulturalnego miasta i ponadzaborowego, polskiego rynku książki jest przedmiotem rozważań części czwartej rozprawy. Autorka omówiła w niej edycje literatury pięknej, uwypuklając rolę lwowskich nakładców w promowaniu, upowszechnianiu dzieł autorów polskich (m.in. romantyków i twórców Młodej Polski) i obcych. Następnie zaprezentowała repertuar wydawniczy w zakresie nauk humanistycznych, społecznych, pedagogicznych, matematyczno-przyrodniczych, stosowanych, sztuki i sportu, religii oraz variów. Lwowscy nakładcy osiągnęli sukcesy edytorskie poprzez skupienie wokół własnych firm „talentów literackich, naukowych i dokonywanie właściwych wyborów, dobór współpracowników i współpracowników”¹³. Tej ostatniej grupy tyczy się zamykający całość rozdział piąty zatytułowany *Wykonawcy lwowskich nakładów*, w którym Autorka przeanalizowała działalność drukarzy, poziom typograficzny i estetykę ich wytworów.

Mimo usterek redakcyjnych¹⁴ publikacja M. Konopki niewątpliwie znacząco wzbogaca wiedzę nie tylko o lwowskim, ale o polskim ruchu wydawniczym w ogóle i jego wkładzie w kulturę narodową, podtrzymywanie i rozwijanie świadomości narodowej Polaków w okresie zaborów.

Treść rozprawy uzupełniają zamieszczone na jej końcu aneksy:

- nakładców lwowskich: 1. Nakłady księgarzy, antykwariuszy, 2. Nakładcy drukarze; 3. Nakłady wydawnictw, 4. Nakłady czasopism, 4. Nakłady towarzystw, partii, bractw, komitetów, związków, zjazdów; 6. Nakłady instytucji, 7. Nakładcy – autorzy (autor, autorki, autorzy, tłumacz, własny, wydawca); 8. Nakładcy prywatni i społeczni;
- lwowskich serii wydawniczych i ich nakładców;
- wysokości nakładów, przy czym: „Dane o wysokości nakładów odnotowane w podstawowych bibliografiach podano bez wskazania źródła”¹⁵, co w opinii recenzenta zuboża wartość informacyjną tego aneksu.

¹¹ Sposób doboru nakładców do poszczególnych kategorii wyjaśniają m.in. aneksy zamieszczone na s. 305-372.

¹² M. Konopka, *Polski rynek wydawniczy Lwowa...*, s. 110-111.

¹³ Tamże, s. 268-269

¹⁴ Np. „zasięg chronologiczny – 1867 1914”, tamże s. 6.

¹⁵ Tamże, s. 391

Publikacja zawiera ponadto wykaz wykorzystanych źródeł i opracowań, spis tabel, indeks nazwisk oraz streszczenie w języku angielskim. Dopelnienie jej treści stanowi bogata szata graficzna, o której dobrą jakość zadbało krakowskie wydawnictwo Towarzystwa Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.

Jacek Puchalski
Katedra Książki i Historii Mediów
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
jacek.puchalski@interia.pl
ORCID 0000-0003-2023-6988

Agnieszka Gołda, *Teoria bibliografii w II Rzeczypospolitej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2018, ss. 401, Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach nr 3722; ISSN 0208-6336, ISBN 978-83-226-3337-3 (wersja drukowana), ISBN 978-83-226-3338-0 (wersja elektroniczna).

Pytanie, czy bibliografia to tylko użyteczne, praktyczne narzędzie, od którego zaczyna się wstępny etap przygotowawczy każdej pracy naukowej, czy też samodzielna (sub)dyscyplina naukowa z własną teorią, metodologią i wypracowanymi technikami ciągle chyba nie znajduje jednoznacznej odpowiedzi. Niewątpliwie współcześnie już okrzepla i obudowała się sporą literaturą, choć pewnie nietrudno byłoby znaleźć osoby traktujące jej status dość protekcyjnie, bo cóż to trudnego zrobić „jakiś” zestawienie (nawet według określonego porządku). Jednak nic bardziej mylnego. Przekonuje o tym obszerna praca Agnieszki Gołdy poświęcona wyłącznie teorii bibliografii i to tylko na przestrzeni niespełna 20 lat międzywojnia. Jest to pierwsza próba całościowego i syntetycznego ujęcia teoretycznego dorobku polskich bibliografów tego okresu. Ale w wielu miejscach Autorka wykracza zarówno poza przyjęte ramy chronologiczne, jak i tytułową główną tematykę rozszerzając narrację o kwestie przełożenia teorii na zagadnienia praktyczne, a także dokonując opisu dziejów bibliografii oraz recepcji dorobku przedwojennego po roku 1945. Nie jest to zarzut, a raczej docenienie kompetencji i swobody w poruszaniu się w omawianych zagadnieniach. Autorka pracy posiada poważny dorobek naukowy w zakresie teorii i praktyki prac bibliograficznych¹.

¹ Okresu międzywojennego dotyczą m.in. prace opublikowane jeszcze pod nazwiskiem A. Bajor (*Monografia bibliograficzna. Analiza modelowa*, Częstochowa 2003; też, *Recepcja publikacji dwudziestolecia międzywojennego we współczesnym piśmiennictwie bibliologicznym. Analiza indeksu cytowań bibliograficznych CYTBIN (2000-2010)*, [w:] *Biblioteka, książka, informacja, Internet 2014. Praca zbiorowa*, pod red. Z. Osińskiego, R. Malesy, S.D. Kotuły, Lublin 2015,

Okres międzywojenny był niezmiernie bogaty w zdarzenia dotyczące bibliografii – zachodziły w nim istotne zmiany w postrzeganiu jej zadań, powstały ważne (zarówno praktyczne jak i teoretyczne) dzieła, a cała dyscyplina zahartowała się metodologicznie.

Dla uzyskania pełnego obrazu omawianej w pracy tematyki niezbędne okazało się sięgnięcie do historii, od starożytności począwszy, a kończąc na XVIII i XIX w., gdy świadomość bibliograficzną autorów można uznać za w pełni ukształtowaną. Natomiast określenie, skąd jeszcze czerpano inspiracje do teoretycznej refleksji wymagało konfrontacji osiągnięć nauki polskiej z światowym dorobkiem oraz określenia wpływu zagranicznych (europejskich i amerykańskich) bibliografów na wypowiedzi teoretyków w II Rzeczypospolitej. Zasadniczą część wykładu stanowi analiza reprezentatywnych i utrwalonych w piśmiennictwie poglądów naukowców polskich wywodzących się z różnych dyscyplin. Szczegółowej analizie poddano teksty bibliografów, bibliologów, historyków czy filologów. Równie ważną rolę odgrywała kwestia oceny, na ile ten dorobek przetrwał próbę czasu i jak wyglądała recepcja dzieł powstałych między wojnami w okresie późniejszym, na dodatek w zmienionych realiach ideologicznych.

Pierwszy rozdział pracy poświęcony został zobrazowaniu historycznego kontekstu omawianych zagadnień. Główną uwagę poświęcono ukazaniu bibliografii jako dyscypliny akademickiej na ziemiach polskich w XIX w. Nakreślono dorobek środowisk, w których bibliografia traktowana była jako pełnoprawna nauka (Liceum Krzemienieckie, ośrodki krakowski, warszawski i wileński) oraz dokonania poszczególnych luminarzy – Joachima Lelewele i Karola Estreichera. W drugiej części pracy scharakteryzowano instytucjonalne i organizacyjne możliwości rozwoju teorii bibliografii w Polsce lat 1918-1939. Brak odrębnej organizacji zrzeszającej bibliografów (omówiono jedynie projekt powołania Polskiego Towarzystwa Bibliograficznego) powodował, że tematyka ta pojawiała się w różnych gremiach, najczęściej bibliotekarskich. Ciekawy wątek stanowi tu problematyka kształcenia w zakresie bibliografii na poziomie średnim i wyższym. Część trzecia poświęcona została zagadnieniom praktycznym, a więc związkom i inspiracjom międzynarodowym, stosowanym metodom i narzędziom pracy oraz uzyskiwanym wynikom. Autorska typologia form i rodzajów bibliografii oraz charakterystyka środowiska naukowego i zawodowego bibliografów stanowią przedmiot kolejnych dwóch rozdziałów. Część ostatnia poświęcona została odbiorowi teorii bibliografii wypracowanej w okresie międzywojennym. W układzie

s. 109-122) oraz jako A. Gołda (*Historia bibliografii polskiej w świetle publikacji dwudziestolecia międzywojennego*, [w:] *Kultura książki i informacji. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Elżbiecie Gondek*, pod red. A. Pulikowskiego, Katowice 2017, s. 147-168).

chronologicznym przedstawione zostały kierunki recepcji, podejmowana krytyka (zwłaszcza w latach 50.) oraz stopniowy spadek zainteresowania tą tematyką w latach późniejszych.

Szczególną wartością pracy jest zwrócenie uwagi na wątki biograficzne i dokonania najważniejszych „filarów” środowiska bibliograficznego. Stąd w pracy obszernie informacje m.in. o Ludwiku Bernackim, Janie Muszkowskim, Stefanie Vrtel-Wierczyńskim, Adamie Łysakowskim, Kazimierzu Piekarskim, Karolu Badeckim.

Zachęcając do sięgnięcia po to opracowanie warto w skrócie zrelacjonować sformułowane wnioski i ustalenia. W książce wielokrotnie przewija się problem braku wypracowania jednolitych zasad pozwalających jednoznacznie określić bibliografię jako dyscyplinę naukową. Związane jest to z dyskusjami, czy bibliografia to osobna nauka (dziedzina wiedzy), czy tylko umiejętność praktyczna / użyteczne narzędzie. W teoretycznej refleksji na ten temat w okresie międzywojennym widoczna była ewolucja poglądów i zmiana podejścia do bibliografii. Straciła ona swój status ogólnej nauki o książce (jak to miało miejsce jeszcze w XIX w.) na rzecz bibliologii. Jednak nadal nie wypracowano jednoznacznego poglądu co do rzeczywistej pozycji bibliografii w naukowym uniwersum. Dotyczyło to już samego problemu definicyjnego: rozumiano ją różnie – jako wykonywanie rejestrów w sposób planowy i zamierzony, ale także jako dziedzinę posiadającą własną metodykę, organizację, historię i teorię. Nie kwestionowano natomiast ważnej, ale pomocniczej funkcji bibliografii w prowadzeniu badań naukowych. Jej znaczenie podkreślały inicjatywy związane z kształceniem bibliografów, również na poziomie szkolnictwa wyższego, a także funkcjonowanie katedr bibliografii (choć istniały pewne trudności z przeprowadzaniem habilitacji z tego zakresu). Zdaniem Autorki dorobek międzywojennych teoretyków bibliografii „należy ocenić jednoznacznie pozytywnie”, biorąc pod uwagę osiągnięcia w zakresie charakterystyki i cech książki, w sferze teorii rodzajów bibliografii, a za najważniejsze uznaje „próby sformalizowania normatywnego pojęć bibliografii specjalnych (systematycznych, szczegółowych), w tym dzielnicowych, częściej zwanych regionalnymi” oraz bibliografii zawartości czasopism (s. 326-327). Kontynuacja tych badań umożliwiła dalszy rozwój dyscypliny po 1945 r., jednak recepcja międzywojennych osiągnięć przebiegała w odmiennych warunkach politycznych i stopniowo malało znaczenie wypracowanej przed wojną teoretycznej refleksji. W nowych warunkach ideologicznych zadania stojące przed bibliografią wyznaczali klasycy marksizmu-leninizmu. Według przywoływanego w pracy kilkakrotnie Władysława Bieńkowskiego bibliograf miał „ocenić ideologiczną (filozoficzną) postawę, odcyfrować polityczne, klasowe oblicze autora”, dzięki czemu jego praca „zerwie z burżuazyjnym «obiektywizmem», będzie rozpoznawała klasową treść książki, stanie się narzędziem w walce klasowej

przeciwko pozostałościom reakcyjnego myślenia, przeciwko antynaukowym idealistycznym koncepcjom². Tak formułowane wytyczne były głęboko sprzeczne z naukowymi zasadami wypracowanymi w okresie międzywojennym. Niestety, w książce nieco brakuje jasnej odpowiedzi na ile bibliografia została wprzęgnięta w praktyce w marksistowski system wartości. Nie jest też jasne, w jakim stopniu recepcja, a więc przyjmowanie (lub nie) i stosunek do tego co było wcześniej, związane było z obowiązującym ustrojem. A więc czy podejmowana krytyka była efektem postępu nauki i obiektywnych czynników, czy też była powodowana obowiązującym paradygmatem krytyki wszystkiego co przedwojenne. Można tu sformułować uwagę ogólniejszą, że w rozdziale prezentującym recepcję międzywojennego dorobku bibliograficznego brakuje jakby szerszego historycznego tła i ideologicznego kontekstu epoki. Być może Autorce mogło się to wydawać truizmem, ale chyba warto to było wyraźnie uzmysłowić czytelnikowi.

W niektórych partiach książki przypisy dominują nad tekstem głównym³ – nie chodzi tu tylko o ich „rozmiar”, ale o przeniesienie tam informacji, które są integralną częścią wykładu. Na przykład opis toczonych dyskusji o recepcji dorobku z okresu międzywojennego powinien znaleźć się w tekście głównym, a nie w przypisach. Można też wyrazić pewien niedosyt, a równocześnie zachęć. Otóż Autorka dość skrętnie unika wartościowania i oceniania. Jako wytrawny znawca tematu A. Gołda nie musiała ograniczać się do przytaczania poglądów i opinii innych bibliografów. Mogła znacznie bardziej wyraziście zaprezentować własne stanowisko odnośnie oceny dorobku międzywojennych teoretyków bibliografii, warunków w jakich rozwijała się ta dyscyplina, wartości dorobku poszczególnych osób, a także autorskiego sądu, na ile międzywojenny dorobek przetrwał próbę czasu.

Ogólnie jednak otrzymaliśmy dzieło kompletne, precyzyjnie skomponowane pod względem układu treści, solidnie udokumentowane źródłowo i wykorzystujące obszerną literaturę, a równocześnie otwierające nowe pola badawcze i możliwości dalszych praktycznych i teoretycznych studiów nad fascynującą (choć pewnie nie wszyscy w to uwierzą) dyscypliną, jaką jest bibliografia.

Karol Sanojca
Instytut Historyczny
Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, Polska
karol.sanojca@uwr.edu.pl
ORCID 0000-0001-8630-0589

² W. Bieńkowski, *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*, Warszawa 1953, s. 41.

³ Zob. s. 308 tekst główny liczy 5 linijek, a przypisy – 43; na s. 309 jest tylko nieco lepiej – 8 linijek wobec 39. Podobnych przykładów jest znacznie więcej (np. s. 66-68, 158-164, 170-187, 281-282).

Przewodnik po zasobie Archiwum Instytutu Literackiego Kultura, oprac. Maria Wrede, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 2018, ss. 147, il., ISBN 978-83-7009-693-9.

Zainteresowanie dziejami Instytutu Literackiego (ILK), historią domu i jego mieszkańców oraz polityką wydawniczą Jerzego Giedroycia znajduje odzwierciedlenie w bogatej literaturze przedmiotu. Choć rokrocznie powstają nowe publikacje na temat myśli politycznej Giedroycia, różnych aspektów działalności wydawniczej Instytutu, twórców „Kultury” i recepcji jej publikacji w kraju, to zainteresowanie spuścizną Redaktora nie słabnie, czego przykładem jest wydawana, niemal co roku, korespondencja prowadzona przezeń na przestrzeni lat¹. Przedmiotem naukowej refleksji są również zbiory ILK, których strukturę i proces kształtowania się szerzej opisał Tomasz Czarnota².

Cenną pozycją wydawniczą, która powinna stanowić „punkt wyjścia” dla każdego badacza spuścizny Instytutu, mierzącego się z zamiarem przeprowadzenia kwerendy w dokumentacji jego działalności, jest *Przewodnik po zasobie Archiwum Instytutu Literackiego Kultura*, opracowany przez Marię Wrede i wydany przez BN. Publikacja zawiera dane umożliwiające orientację w strukturze i zawartości Archiwum, udostępnia informacje o dziejach i narastaniu materiałów źródłowych, sposobach porządkowania ich i użytkowania. Jest również narzędziem ułatwiającym poszukiwania w inwentarzu Archiwum, dzięki informacjom o oznaczeniach i układzie materiału.

W 2009 r. M. Wrede, ówczesna kierowniczką Zakładu Rękopisów BN, z doświadczeniem w prowadzeniu zespołu oraz w pracy nad zbiorami polonijnymi w Bibliotece Polskiej w Paryżu, Bibliotece Polskiej w Londynie i Muzeum Księży Marianów w Fawley Court, stanęła na czele zespołu katalogerów (34 archiwistów i bibliotekarzy), którzy w ramach projektu „Archiwum Instytutu Literackiego Kultura” realizowanego w latach 2009-2015 ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, uporządkowali zbiór archiwalny ILK oraz opracowali jego inwentarz³. Jak pisze Wrede, obiektem

¹ Do najnowszych pozycji wydawniczych można zaliczyć: «*Kultura*» i jej odbiór w Polsce, red. nauk. I. Hofman, Toruń-Paryż 2017; J. Giedroyc, J. Wittlin, *Listy 1947-1976*, oprac., wstępem i przypisami opatrzyli R. Habielski i P. Kądziela, Warszawa 2017. Nieocenionym źródłem wiedzy o nowościach wydawniczych jest strona internetowa Instytutu Literackiego Kultura (www.kultura-paryska.com) oraz newsletter wysyłany subskrybentom, z którego można dowiedzieć się o planach wydawniczych, wystawach, konferencjach oraz udostępnianych bieżąco materiałach źródłowych publikowanych na stronie internetowej (np. we wrześniu 2018 r. poinformowano w newsletterze o umieszczeniu na stronie internetowej ILK zbioru 86 listów Jerzego Giedroycia, pisanych przezeń w latach 1939-1940 podczas pobytu w Bukareszcie, nigdy niepublikowanych).

² T. Czarnota, *To zawsze zostanie dla potomności... Archiwalia w kręgu myśli i prac Jerzego Giedroycia*, Lublin 2010.

³ Zob. również: M. Wrede, *Porządkowanie i inwentaryzacja Archiwum i Biblioteki Instytutu Literackiego Kultura*, [w:] *Archiwa organizacji pozarządowych w Polsce*, pod red. T. Czarnoty,

przechowywanym w nienajlepszych warunkach, groziła stopniowa degradacja, a Archiwum wymagało zabezpieczenia konserwatorskiego i wyposażenia w nowoczesną pomoc wyszukiwawczą dostępną online⁴. Aby zobrazować ogrom pracy, jaki stanął przed katalogerami, wystarczy wspomnieć, że zespół archiwalny, który należało uporządkować liczy obecnie 165 metrów bieżących dokumentacji papierowej, 15 metrów bieżących dokumentacji nieaktywnej; łącznie 38 000 jednostek, w tym 151 000 listów od niemal 13 000 korespondentów, ponadto niemal 10 000 fotografii oraz nagrania, płyty i filmy⁵.

Po powstaniu Instytutu Literackiego i przeniesieniu go, najpierw w Rzymu do tzw. domu przy Korjenu (przy 1 Av. Corneille) w Maisons-Laffitte pod Paryżem, następnie zaś do domu przy Avenue de Poissy 91 w Le Mesnil-le-Roi (na granicy z Maisons-Laffitte), członkowie redakcji samodzielnie wykonywali wszystkie czynności redakcyjne, wydawnicze, księgowo i biurowe. Wycofywaną z bieżącego użytku dokumentację przechowywano praktycznie w całym domu. Na parterze, gdzie znajdowały się pokoje do pracy J. Giedroycia, Henryka Giedroycia i Zofii Hertz, ulokowano materiał rozproszony, który gromadzono bieżąco a następnie przekazywano do szeroko rozumianego Archiwum. Materiały archiwizowano w ten sposób, że owijano je w papier pakowy, upychając w segregatory lub kolorowe teczki biurowe a także umieszczając w różnej wielkości pudłach, które następnie przechowywano w piwnicach (na metalowych regałach, w metalowych szafach, skrzyniach amunicyjnych) lub na poddaszu. Po śmierci Marii i Józefa Czapskich oraz likwidacji ich mieszkania na drugim piętrze umieszczono tam korespondencję redakcji, przechowywaną w odkrytych regałach.

Jak informuje M. Wrede, w trakcie prac wszystkie materiały zostały odkażone w specjalistycznej komorze dezynfekcyjnej, uporządkowano je w serie, podzielono na jednostki i nadano sygnatury. Przepakowano je w papierowe obwoluty oraz wiązane teczki z szarej tektury. Opakowania magazynowe zostały przygotowane m.in. przez introligatornię BN, pod nadzorem konserwatorów papieru. Zgromadzono je w nowym, klimatyzowanym pomieszczeniu, gdzie mają zapewnioną ochronę przeciwpożarową.

Przewodnik po zasobie Archiwum Instytutu Literackiego Kultura składa się z następujących części: wprowadzenie, kalendarium Instytutu Literackiego (1946-2010), organizacja materiałów w Archiwum, Archiwum ILK

M. Kostankiewicz, Warszawa-Lublin 2015, s. 153-157; też, *Projekt Inwentarz Archiwum Instytutu Literackiego Kultura*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2011, t. 41, s. 311-316.

⁴ M. Wrede, *Doświadczenia i refleksje wynikające z realizacji projektu «Inwentarz Archiwum Instytutu Literackiego Kultura» w latach 2009-2015*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, tom specjalny: *Polonika w zbiorach obcych*, pod red. J. Puchalskiego, A. Chamera-Nowak, D. Pietrkiewicz, s. 445.

⁵ Tamże, s. 444.

(Funkcjonowanie, Korespondencja Redakcji, Teki Redakcyjne, Materiały Warsztatowe, Materiały Osobowe, Materiały Niewykorzystane, Dystrybucja, Pomoc, Finanse, Informacje o Działalności, Materiały na Innych Nośnikach oraz Dokumenty Nietekstowe, Papiery Osobiste Mieszkańców Domu, Materiały Powierzone) i indeks. Książka wzbogacona została o czarno-białe fotografie mieszkańców i przyjaciół domu oraz zasobu archiwalnego – piętrzących się tek redakcyjnych, maszynopisów archiwalnych, wiszących teczek w gabinecie J. Giedroycia oraz nowej pracowni w wyremontowanej oficynie i magazynu cymeliów.

Najcennieszą częścią książki jest oczywiście schemat inwentarza (*Organizacja materiałów Archiwum Instytutu Literackiego Kultura*) opublikowany na przeszło 100 stronach, przygotowany według wzoru⁶:

Oznaczenie numeryczne: seria/podseria oznaczenie sygnaturowe

Nazwa serii/podserii

Języki występujące w materiałach; zakres chronologiczny wytworzenia materiału; techniki zapisu występujące w materiale

Liczba jednostek (liczba woluminów), liczba kart razem (w tym oryginalnych listów) oraz liczba fotografii i innych załączników

Biografia osoby/Historia serii/podserii

Zawartość i zakres tematyczny serii/podserii

Układ materiałów i organizacja serii/podserii (sposób uporządkowania)

Sygnatura i opis podserii/jednostki złożonej

Uwagi

W praktyce, schemat inwentarza wygląda następująco (wybrany przykład)⁷:

08. Pomoc

08.01

ILK Pomoc

Pomoc dla Kraju

Język polski, francuski, angielski; 1953-1990; rękopis, maszynopis, kopia maszynopisu, kserokopia, komputeropis, druk

12 jednostek (7 woluminów), razem 1270 kart (w tym 160 listów) oraz wycinki prasowe i ulotki

Regularne świadczenia pomocy dla pozbawionych możliwości zarobkowania pracowników kultury rozpoczęto od 1953 r. po przejęciu przez PAX „Tygodnika Powszechnego”

⁶ *Przewodnik po zasobie Archiwum...*, s. 17.

⁷ Tamże, s. 94-95.

i kontynuowano do 1959 r. [...] Por. też w seriach: Wydawnictwa Niezależne oraz Finanse ILK.

Podseria zawiera materiały dotyczące pomocy rzeczowej i finansowej dla ludzi kultury, organizacji i działaczy opozycyjnych, komórek „Solidarności” w kraju.

Układ chronologiczno-rzeczowy zastany, wytworzony w trakcie funkcjonowania Instytutu.

Organizacja materiałów w podserii:

Pomoc 1953-1959 Wysyłka paczek z pomocą

Pomoc 1977-1990 Pomoc dla opozycji i Solidarności

Pomoc 1984-1989 Potwierdzenia dotacji w prasie niezależnej.

Najobszerniejszą część Archiwum Instytutu Literackiego Kultura stanowi korespondencja Redaktora z lat 1946-2010, składająca się z 95 280 listów (spośród 12 930 jednostek; 1015 woluminów) oraz kopii odpowiedzi Redakcji. Korespondencja była gromadzona przez Giedroycia od początku istnienia Instytutu Literackiego. W serii znajdują się pisma związane ze sprawami wydawniczymi, natomiast prywatne listy Redaktora zostały umieszczone w osobnym zbiorze, w serii Papiery Osobiste. Rozproszone listy związane z kolportażem pism Instytutu odnaleźć można w podseriach Administracja 1961-2000 i Dowody Materiałowe 1946-1961. Część listów decyzją J. Giedroycia wydzielono do plików autorskich (listy od Juliusza Mieroszewskiego, Czesława Miłosza, Andrzeja Bobkowskiego i Jerzego Stempowskiego). Z czasem pliki te zaczęły się powiększać o kolejne nazwiska autorów, których korespondencję z Giedroyciem przeznaczono do publikacji. Dołączano do nich inne materiały związane z konkretnymi postaciami, wyłączając często papiery z innych serii. Wstępne uporządkowanie plików autorskich nastąpiło dopiero w 2002 i 2006 r.

Obszerną serię stanowią również Teki Redakcyjne, na którą składają się 463 jednostki powstałe w latach 1947-2000. W podserii znajdują się teki redakcyjne kolejnych numerów czasopism, zawierające teksty wykorzystane do wydania numeru. Były to przede wszystkim maszynopisy i rękopisy a od lat 90. także faksy oraz e-maile. W serii znajduje się również korespondencja od osób (i odpowiedzi Giedroycia) związanych z poszczególnymi artykułami/numerami. Twórcy inwentarza podzielili podserię według roczników i numerów, a w każdej tece materiały ułożono według spisu treści.

Zasób Archiwum ILK to kompendium wiedzy o historii Polski XX w. Już pobieżna analiza inwentarza wskazuje, jak rozległe zainteresowania miał J. Giedroyc oraz jak pieczołowicie gromadził materiały i źródła dotyczące, tak dziejów Polski, jak i losów poszczególnych postaci. Zasób archiwalny Instytutu to szczególnie bogate źródło informacji na temat najważniejszych wydarzeń związanych z II wojną światową, takich jak: kampania wrześniowa (sytuacja II Rzeczypospolitej w przededniu wybuchu wojny, wspomnienia

i relacje z walk w 1939 r.); Polskie Państwo Podziemne (listy i opinie na temat polskiego podziemia działającego w latach 1939-1948, wspomnienia, podziemie na Kresach Wschodnich – okręg wileński, nowogródzki i kowieński, Polskie Państwo Podziemne wobec Sowietów i polskich władz komunistycznych – dokumenty i wspomnienia); powstanie warszawskie (wspomnienia, listy, opracowania i materiały, wycinki prasowe, kalendarium powstania); Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie 1939-1948 (Wojsko Polskie w Norwegii w 1940 r., Armia Polska na Bliskim Wschodzie, Bitwa pod Monte Cassino – głównie materiały zgromadzone przez płk. Władysława Michniewicza, sprawy wewnętrzne w Wojsku Polskim na Zachodzie – kopie rozkazów, sprawozdań z lat wojny i po jej zakończeniu, sprawa gen. Stanisława Tatara, płk. Mariana Utnika, płk. Ryszarda Dorotycza-Malewicza pseud. „Hańcza”, rtm. Jerzego Klimkowskiego, polska generalicja w czasie wojny i na uchodźstwie, oryginały i kopie różnych prac dotyczących Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, relacje osobiste); Rząd Polski na Zachodzie 1939-1990 (listy do J. Giedroycia, sprawa ministra Józefa Becka i rozgrywki wewnętrzne w polskim rządzie na Zachodzie, Rząd RP na Zachodzie wobec zmieniającej się sytuacji politycznej w Europie, polityka Rządu RP na Zachodzie wobec spraw polskich, stosunki polsko-sowieckie 1939-1943, kopie artykułów i innych materiałów dotyczących władz polskich na Zachodzie). W archiwaliach Instytutu znajdują się również materiały dotyczące zbrodni katyńskiej (300 kart w różnych językach, w tym sześć listów oraz siedem fotografii).

Zasób Archiwum ILK wskazuje również jak uważnie Giedroyc śledził sytuację opozycji politycznej w Polsce, nastroje społeczne, losy internowanych w stanie wojennym, represjonowanych i więźniów politycznych (w inwentarzu są to podserie: Słownik Ofiar Terroru PRL 1946-1985, Samoorganizacja Społeczeństwa Alternatywnego 1955-1990, Represje za Działalność i Poglądy Polityczne w Polsce 1946-1989, Solidarność 1980-2000). Gromadził materiały dotyczące ofiar, dokumentację spraw sądowych z lat 1982-1986, wspomnienia uczestników strajków, śledził działalność nielegalnych organizacji opozycyjnych i wydawców „bibuły”.

Interesowała go sytuacja w szkołach wyższych, oświacie, środowiskach kulturalno-artystycznych, zwłaszcza w latach 80. (w szczególności założenia projektu ustawy o szkolnictwie wyższym z 1984 r., weryfikacja nauczycieli, sprawy osobowe, relacje pomiędzy władzami oświatowymi i narastająca opozycja w środowiskach naukowych), opinie o sytuacji i nastrojach w PRL oraz w krajach obozu socjalistycznego (w Związku Radzieckim, Czechosłowacji, krajach nadbałtyckich, NRD, na Węgrzech i w Rumunii). Wykaz materiałów w podseriach ilustruje jak olbrzymia była pomoc niesiona przez mieszkańców domu różnym grupom, środowiskom społecznym i osobom prywatnym.

Do obszaru najżywszych zainteresowań J. Giedroycia należała problematyka dotycząca Ukrainy, Litwy i Białorusi. Na łamach „Kultury” już od lat 50. ubiegłego wieku domagano się prawa do suwerenności państwowej narodów ówczesnego Związku Radzieckiego. W Archiwum ILK znajduje się korespondencja prowadzona przez Giedroycia z działaczami opozycji z tych państw przebywającymi na emigracji, artykuły naukowe, wywiady, wspomnienia. Znaczną część dokumentacji stanowią wycinki i kopie artykułów publicystycznych, zwłaszcza materiały dotyczące Ukrainy i Ukraińców z lat 1918-2006 (stosunki polsko-ukraińskie 1918-1947, dążenia niepodległościowe Ukrainy, działalność Ukraińców na emigracji, sprawa zabójstwa Semena Petlury). Niewielka część zbioru odnosi się do Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (a po 1991 r. Rosji).

Prezentowana publikacja stanowi kompendium wiedzy o Archiwum Instytutu Literackiego Kultura. Opracowany inwentarz jest efektem olbrzymiej pracy wykonanej przez zespół archiwistów i bibliotekarzy, którzy w latach 2009-2015 porządkowali zasób archiwalny i biblioteczny Instytutu. Książka zawiera wiele cennych informacji umożliwiających rozeznanie się w meandrach Archiwum oraz w obszarze zainteresowań twórców ILK. Spuścizna J. Giedroycia i pozostałych mieszkańców domu jest obszerna i wielowątkowa a rekomendowana publikacja porządkuje ten eklektyczny zasób.

Kamila Kamińska-Chełmniak
Katedra Książki i Historii Mediów
Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii
Uniwersytet Warszawski, Warszawa, Polska
ka.kaminska@uw.edu.pl
ORCID 0000-0002-6082-0444